

КЛАСИФІКАЦІЯ КРИМІНАЛЬНО-ПРОЦЕСУАЛЬНИХ СТРОКІВ

THE CLASSIFICATION OF CRIMINAL PROCEDURAL TERMS

Пахлевандзе А., к.ю.н.,

доцент кафедри міжнародного права та порівняльного правознавства

Міжнародний гуманітарний університет

Стаття присвячена висвітленню підстав класифікації кримінально-процесуальних строків. Регулювання цього питання починається з визначення строків та часу. Теоретиками права наголошується на тому, що час посідає важливе місце серед обставин, які впливають на правовідносини, які складаються в суспільстві. Значення часу для правового життя полягає також і в тому, що часто у фактичному складі, з яким право пов'язує ті або інші зміни в існуючих правовідносинах, одним з елементів є час.

У статті проаналізовано основні підходи до розуміння строку, що є важливим для аналізу та вироблення підходів до класифікації цього явища. Початок перебігу строків може наступати залежно від бажання суб'єктів або всупереч їхньому бажанню.

Виокремлено певні особливості строків у кримінальному процесі. Процесуально-правові строки мають свою специфіку: строк як визначений проміжок часу в силу формального характеру цих норм набуває властивостей, які не характерні для часу у філософському розумінні; особливістю процесуальних строків є можливість поновлення деяких із них строки можуть бути лише елементами фактичного складу, але не самостійними юридичними фактами; строк проявляється у двох формах позитивній і негативній.

У статті зазначено, що питання класифікації процесуально-правових строків достатньо докладно розглянуто як у роботах з теорії права, так і власне кримінально-процесуальних дослідженнях.

Наголошено, що вирішенню завдання реалізації розумності строків заходів забезпечення кримінального провадження сприятиме їх класифікація за двома основними критеріями: 1) визначеності строку дії та можливості його продовження (заходи, що тривають протягом чітко визначеного періоду часу; заходи, строк дії яких не визначено); 2) наявності темпоральних характеристик процедури вирішення питання про їх застосування як гарантій дотримання прав і законних інтересів учасників процесу.

Ключові слова: строк, кримінальний процес, процесуальні дії, кримінальне провадження, розумність строків.

The article is devoted to the coverage of the grounds for the classification of criminal procedural terms. Regulation of this issue begins with the definition of deadlines and times. Theorists of law emphasize that time occupies an important place among the circumstances that affect the legal relations that develop in society. The importance of time for legal life is also that often in the actual composition, with which the law associates certain changes in existing legal relations, one of the elements is time.

The article analyzes the main approaches to understanding the term, which is important for the analysis and development of approaches to the classification of this phenomenon. The beginning of the period may occur depending on the wishes of the subjects or against their wishes.

Certain features of terms in criminal proceedings are allocated. Procedural and legal terms have their own specifics: the term as a certain period of time due to the formal nature of these rules acquires properties that are not characteristic of time in the philosophical sense; feature of procedural terms is the possibility of renewal of some of them terms can be only elements of the actual composition, but not independent legal facts; the term is manifested in two forms, positive and negative.

It is emphasized that the solution of the problem of realization of reasonableness of terms of measures of maintenance of criminal proceedings will be promoted by their classification by two main criteria: 1) certainty of term of validity and possibility of its prolongation; 2) the presence of temporal characteristics of the procedure for resolving the issue of their application as guarantees of observance of the rights and legitimate interests of the participants in the process.

Key words: term, criminal process, procedural actions, criminal proceedings, reasonable time.

Часова тривалість – це першорядна характеристика соціальних явищ і процесів. Початок перебігу строків може наступати залежно від бажання суб'єктів або всупереч їхньому бажанню, але вже перебіг або сплив строку включає і об'єктивний, і суб'єктивний фактори одночасно, тобто такий юридичний факт не можна віднести ні до абсолютних, ні до відносних подій.

Так, згідно зі ст. 115 КПК «Обчислення процесуальних строків»: «1. Строки, встановлені цим Кодексом, обчислюються годинами, днями і місяцями. Строки можуть визначатися вказівкою на подію. 2. При обчисленні строку годинами строк закінчується в останню хвилину останньої години. 3. При обчисленні строку днями строк закінчується о двадцять четвертій годині останнього дня строку. 4. При обчисленні строків місяцями строк закінчується у відповідне число останнього місяця. Якщо закінчення строку, який обчислюється місяцями, припадає на той місяць, який не має відповідного числа, то строк закінчується в останній день цього місяця. 5. При обчисленні строків днями та місяцями не береться до уваги той день, від якого починається строк, за винятком строків тримання під вартою, проведення стаціонарної психіатричної експертизи, до яких зараховується неробочий час та які обчислюються з моменту фактичного затримання, взяття під варту чи поміщення до відповідного медичного закладу. 6. Якщо відповідну дію належить вчинити в суді або в органах досудового розслідування, то строк закінчу-

ється у встановлений час закінчення робочого дня в цих установах. 7. При обчисленні процесуального строку в нього включаються вихідні і святкові дні, а при обчисленні строку годинами – і неробочий час. Якщо закінчення строку, який обчислюється днями або місяцями, припадає на неробочий день, останнім днем цього строку вважається наступний за ним робочий день, за винятком обчислення строків тримання під вартою та перебування в медичному закладі під час проведення стаціонарної психіатричної експертизи» [1].

Необхідно підкреслити, що, будучи регламентованим нормами кримінально-процесуального права, строк як визначений проміжок часу через формальний характер цих норм набуває властивостей, які не характерні для часу у філософському розумінні. Плин часу у філософському розумінні не може бути перервано чи призупинено так само, як не може бути перервано існування об'єктів матеріальної реальності [2, с. 18]. Водночас, за правовою характеристикою процесуальних строків кримінально-процесуальні норми передбачають можливість переривання плин процесуальних строків, їх призупинення. Відомо, що для часу не характерна зворотність. Особливістю ж процесуальних строків є можливість поновлення деяких із них [3, с. 44]. Так відповідно до ч. 1 ст. 117 КПК пропущений із поважних причин строк повинен бути поновлений за клопотанням зацікавленої особи ухвалою слідчого судді, суду [1].

Ще однією сутнісною особливістю необхідно визнати ті обставини, що строком є такий юридичний факт, який виконується лише в сукупності з іншими елементами фактичного складу і не має самостійного значення. Тобто строки можуть бути лише елементами фактичного складу, але не самостійними юридичними фактами, оскільки самі по собі, поза зв'язком із ситуацією, іншими юридичними фактами, вони не мають ніякого сенсу: мають значення тільки як строк чого-небудь [4, с. 21]. У нашому випадку – досудового розслідування, а саме, згідно з ч. 1 ст. 113 КПК, процесуальних рішень чи процесуальних дій його учасників.

Теорією права встановлено, що строк проявляється у двох формах існування: позитивній (у формі давності, коли юридичні наслідки пов'язуються з спливом строку) і негативній (коли юридичне значення має саме перебіг строку) [5, с. 11]. У зв'язку з цим очевидно, що стосовно розгляданого предмета дослідження, необхідно надалі концентрувати увагу на розумінні негативної форми існування категорії «строк».

Окрім того, справедливою необхідно визнати тезу про некоректність визначення поняття строку у ч. 1 ст. 251 ЦК як певного періоду у часі, зі спливом якого пов'язана дія чи подія, яка має юридичне значення, оскільки у такому визначенні не береться до уваги ані початок перебігу строку, ані сам його перебіг [5]. Відмінною рисою строку є визначеність його початкового і кінцевого моментів: початок перебігу строку залежить від установлених у законі юридичних фактів, а його закінчення визначається спливом певної кількості одиниць часу. Отже, відрізок часу, який не має чітко фіксованих меж, не є строком і не може використовуватися як юридичний факт [6].

Необхідно підкреслити, що у вітчизняних роботах з кримінального процесу процесуальні строки завжди сприймаються як часові тривалості. Так, вчені визначали процесуальні строки у широкому значенні як певний проміжок часу, протягом якого особа має виконати ту чи іншу дію [7, с. 44], або як проміжок часу, протягом якого суб'єктові необхідно виконати певну процесуальну дію чи прийняти певне процесуальне рішення [8, с. 41].

Варто погодитися з точкою зору тих теоретиків права, які підкреслювали, що процесуально-правові строки мають свою специфіку: по-перше, вони завжди мають імперативний характер; по-друге, встановлюються для здійснення тих або інших процесуальних дій; по-третє, вони мають забезпечувати оперативність та ефективність правосуддя і сприяти дисциплінуючому впливові на учасників процесу; по-четверте, характеризуються переривчастістю [9, с. 173].

Питання класифікації процесуально-правових строків достатньо докладно розглянуто як у роботах з теорії права, так і власне кримінально-процесуальних дослідженнях [10, с. 112–117; 9, с. 174; 11, с. 44–46]. Відповідно до цих класифікацій кримінально-процесуальні строки диференціювалися за багатьма критеріями:

1) за адресатом: 1.1) процесуальні строки для здійснення процесуальних дій судом; 1.2) процесуальні строки для здійснення процесуальних дій: а) особами, що беруть участь у справі; б) іншими учасниками процесу; 1.3) процесуальні строки для здійснення процесуальних дій органом або посадовою особою, уповноваженою на розслідування;

2) за способом визначення: 2.1) обумовлені моментом у часі: датою або зазначенням події, яка має обов'язково (неминуче) наступити; 2.2) обумовлені періодом часу, протягом якого дію може бути вчинено (найбільш численні);

3) за способом обчислення: 3.1) періоди часу, обчислювані: а) роками; б) місяцями; в) днями; г) годинами; 3.2) моменти у часі, обумовлені: а) точною календарною датою; б) вказівкою на подію, яка має неминуче (або обов'язково) наступити;

4) за критерієм визначеності: 4.1) абсолютно-визначені (дозволяють точно встановити період часу або

момент у часі, з настанням, існуванням або закінченням якого пов'язуються певні правові наслідки); 4.2) відносно-визначені (не можуть бути визначені шляхом точного зазначення періоду часу або моменту у часі, але законодавче закріплює орієнтири для їхнього обчислення);

5) за стадіями процесу: 5.1) досудового розслідування; 5.2) судового провадження у першій інстанції; 5.3) судового провадження з перегляду судових рішень;

6) за функціональним призначенням: 6.1) строки, які забезпечують швидке здійснення провадження (забезпечують максимальне скорочення часу між фактом вчинення кримінального правопорушення та вжиттям до винного заходів кримінального покарання чи іншого впливу); 6.2) строки, що гарантують реальне дотримання прав і законних інтересів учасників процесу.

Аналіз наукових праць з кримінального процесу дозволяє стверджувати, що найбільш вживаним є саме класифікаційний критерій розподілу процесуальних строків за функціональним призначенням [11, с. 44–46; 12, с. 18].

Необхідно погодитися з тими вченими, які наголошують, що кримінально-процесуальні строки слід розглядати як суттєву правову категорію, зміст якої полягає у забезпеченні публічно-правових інтересів. Іншими словами, процесуальні строки покликані забезпечувати досягнення завдань кримінального судочинства в кожній конкретній справі, а водночас – охорону прав і законних інтересів суб'єктів процесу. Без наявності встановлених кримінально-процесуальним законом строків, необхідних для проведення певної процесуальної дії, без їх належного дотримання при провадженні кримінального судочинства виникатиме безліч порушень прав та законних інтересів особи, які усунути і поновити дуже складно, а іноді неможливо. У багатьох випадках неправильне розуміння та дотримання строків посадовими особами, які здійснюють кримінально-процесуальну діяльність, призводить до суттєвих порушень гарантованих Конституцією України прав та законних інтересів фізичних та юридичних осіб [13].

Строки, які гарантують реальне дотримання прав і законних інтересів учасників процесу, як гарантії прав та свобод особи на досудових стадіях кримінального судочинства, на думку фахівців розподіляються на: процесуальні строки, що забезпечують захист прав та свобод особи (незалежно від її правового статусу); процесуальні строки, які забезпечують захист прав та свобод окремих учасників процесу [14, с. 9].

Процесуальні строки, що мають забезпечити додержання прав та законних інтересів підозрюваного, обвинуваченого, цивільного позивача, цивільного відповідача та інших учасників процесу, зазвичай визначають граничні терміни затримання, домашнього арешту, взяття під варту чи граничні терміни проведення певних слідчих дій, пов'язаних з обмеженням прав і свобод людини. До строків, що забезпечують максимальне скорочення часу між фактом вчинення кримінального правопорушення та вжиттям до винного заходів кримінального покарання чи іншого впливу належать, передусім, строки досудового слідства у кримінальному провадженні.

Згідно зі ст. 219 КПК «...Досудове розслідування повинно бути закінчено: 1) протягом одного місяця з дня повідомлення особі про підозру у вчиненні кримінального проступку; 2) протягом двох місяців із дня повідомлення особі про підозру у вчиненні злочину. 2. Строк досудового розслідування може бути продовжений у порядку, передбаченому параграфом 4 глави 24 цього Кодексу. При цьому строк досудового розслідування не може перевищувати: 1) двох місяців із дня повідомлення особі про підозру у вчиненні кримінального проступку; 2) шести місяців із дня повідомлення особі про підозру у вчиненні злочину невеликої або середньої тяжкості; 3) дванадцяти місяців із дня повідомлення особі про підозру у вчиненні тяжкого або особливо тяжкого злочину» [1].

Здійснені поза межами встановленого законом процесуального строку провадження у справі чи поза межами встановленого строку застосування певних процесуальних актів дії слідчого, прокурора і суду визнаються незаконними, а отримані при цьому результати таких дій – юридично нікчемними. Результати відповідних дій не можуть використовуватися для обґрунтування процесуальних рішень [11, с. 44–46].

Багато дослідників особливо наголошували на функціональному призначенні кримінально-процесуальних строків як гарантій швидкого кримінального провадження у цілому, так і провадження окремих слідчих і процесуальних дій [2, с. 66–99]. Дійсно, наукова зацікавленість проблемою швидкості в кримінальному процесі з'явилася досить давно. Ще Чезаре Беккарія, досліджуючи вплив цього фактора судочинства на ефективність застосування кримінального закону, писав: «Чим скоріше наступає покарання за злочин і чим ближче воно до нього, тим воно справедливніше і ефективніше. Справедливіше – оскільки позбавляє обвинуваченого від зайвих та жорстоких страждань, пов'язаних із невизначеністю очікування...; корисніше – тому, що менше проходить часу між злочином і покаранням, а в голові людини буде зв'язок цих двох ідей – злочину і покарання – більш сильним та довготривалим» [15, с. 281].

Швидкість виражається у кримінальному процесі у формі встановлених КПК строків дізнання, досудового і судового слідства. У цьому випадку функціональне призначення строків – доцільна організація процесу кримінального провадження. Вони дисциплінують суб'єктів кримінального судочинства, роблять процес динамічним і прогнозованим. Без наявності строків на ту чи іншу кримінально-процесуальну дію або без їх дотримання у кримінальному судочинстві виникнуть свавілля і хаос, масові порушення прав людини [16].

Необхідно приєднатися до точки зору тих дослідників, які розглядали швидкість кримінального провадження не як самоціль, а як важливий засіб забезпечення реалізації завдань кримінального процесу. Вона не повинна підмінюватися поспішністю. Високі темпи провадження не повинні досягатися на шкоду якості. З цього приводу А.М. Ларін стверджував, що швидкість не має нічого спільного з ділячеством, у якому в гонитві за «гарними» статистичними показниками про строки розслідування здійснюється неповно та необ'єктивно [17, с. 49].

Тобто, ще за радянських часів дослідниками наголошувалося на тих обставинах, що роль строків полягає у забезпеченні таких темпів кримінального процесу, при яких швидкість досягається не на шкоду якості, а якість – не на шкоду швидкості. Іншими словами, в цьому понятті проявляється ідея досягнення найбільших результатів при найменших затратах засобів та часу, ідея раціонального провадження судочинства, принцип процесуальної економії [18, с. 8].

Цілком зрозуміло, що швидкість процесу не завжди спричиняє зменшення його вартості, але за економії часу, який витрачається на розслідування та розгляд справи, врешті-решт досягається економія державних ресурсів, що виділяються для такої діяльності, а отже, раціонально використовуються кошти платників податків, що в умовах переходу України до ринкової економіки має суттєве значення [2, с. 68].

Окремі вчені швидкість кримінального судочинства розглядають у двох аспектах: по-перше, як одне із завдань кримінального процесу (у чинному законодавстві закріплене у ст. 2 КПК), та, по-друге, як принцип кримінального процесу, сутність якого полягає в тому, що кримінальне провадження повинно забезпечувати своєчасне виявлення, закріплення, дослідження та оцінку доказів, а момент призначення судом покарання повинен бути максимально наближеним до моменту вчинення злочину [19, с. 94]. Швидке розкриття злочинів та встановлення осіб, які їх вчинили, залежить від дотримання у процесі доказування ряду принципів, у тому числі законності, публічності, всебічного, повного та об'єктивного дослідження обставин справи. Але й оперативність кримінального судочинства є принципом, що пронизує всю цю діяльність, забезпечує реалізацію всіх завдань кримінального процесу [16, с. 153].

Водночас швидкість не слід розглядати як самоціль і підмінити поспішністю. Високі темпи провадження у справі не повинні досягатися за рахунок його якості. Тому дослідники наголошували на неможливості розділяти вимогу швидкості та вимогу повного, всебічного та об'єктивного дослідження обставин справи [20, с. 210].

Саме тому надзвичайно актуалізується питання про встановлення золоті середини між категоріями «швидкість» та «якість» розслідування, що можливо лише із застосуванням оціночної темпорально-правової категорії «розумний строк», сутність якої у контексті досудового розслідування стане предметом розгляду наступного підрозділу дослідження.

У якості проміжного підсумку розгляду питання визначення поняття, функціонального призначення та класифікації кримінально-процесуальних строків необхідно акцентувати такі найсуттєвіші положення:

– по-перше, функціональне призначення кримінально-процесуальних строків полягає в тому, що вони є процесуальними гарантіями законності, які мають імперативний характер, обмежують час для прийняття процесуальних рішень чи вчинення процесуальних дій з метою доцільної організації кримінального провадження, забезпечення оперативності та ефективності правосуддя, дотримання прав і законних інтересів учасників процесу, здійснення дисциплінуючого впливу на останніх. Сьогодні надзвичайно актуалізувало питання про встановлення золоті середини між категоріями «швидкість» та «якість» розслідування, що можливо лише із застосуванням оціночної темпорально-правової категорії «розумний строк»;

– по-друге, відповідно до теоретичного та семантичного підходів правильними та уніфікованими з цивільним процесом вбачаються такі редакції ст. 113 та ч. 1 ст. 115 КПК, за якими у визначенні поняття процесуальних строків запропоновано використовувати категорії «періоди у часі» (замість «проміжки часу»), «граничний термін» (замість «граничний строк»), сформульовано відповідні редакції зазначених статей.

Кримінально-процесуальні строки класифікуються за такими класифікаційними підставами: адресатом; способом визначення; способом обчислення; критерієм визначеності; стадіями процесу; функціональним призначенням.

ЛІТЕРАТУРА

1. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 : за станом на 16 листопада 2017 р. № 2213-VIII / Верховна Рада України. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua> (дата звернення: 18 вересня 2020 р.)
2. Коваленко Є.Г., Коваленко Г.Я. Кримінально-процесуальні строки при застосуванні заходів процесуального примусу : монографія. Київ : Юрінком Інтер, 2010. 192 с.
3. Заїка С.О. Щодо порядку обчислення строків в кримінальному процесі. *Вісник Верховного Суду України*. 2004. № 1(41). С. 41–44.
4. Исаков В.Б. Юридические факты в советском праве. Москва : Юристинформ, 1998. 48 с.
5. Оборотов І.Г. Темпоральні характеристики права : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Одеса, 2008. 20 с.
6. Исаков В.Б. Фактический состав в механизме правового регулирования. Саратов : Саратовский университет, 1980. 78 с.
7. Тертишник В.М. Кримінально-процесуальне право України. Київ : А.С.К., 2007. 848 с.
8. Ковальчук С.О. Процесуальний порядок відкриття матеріалів кримінального провадження. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2013. № 2. С. 190–195.

9. Оборотов І. Г. Темпоральні грані права : монографія. Миколаїв : ТОВ «Фірма «Іліон», 2009. 230 с.
10. Исаева Е.В. Процессуальные сроки в гражданском и арбитражном процессе. Москва : Волтерс Клувер, 2005. 224 с.
11. Тертишник В.М. Кримінальний процес України : підручник. 7-ме вид., доповн. і перероб. Київ : Алерта, 2017. 840 с.
12. Руководство для следователей / под ред. В.В. Найденова, П.А. Олейника. Москва : Юридическая литература, 1981. 100 с.
13. Заїка С.О. Строки досудового розслідування. *Теорія і практика застосування кримінального і кримінально-процесуального законодавства в сучасних умовах*: тези доповідей наук.-практ. конф. Київ, 2002. Ч. 1. С. 184–185.
14. Корепанова Т.Л. Виды процессуальных сроков и особенности их правового регулирования в российском уголовно-процессуальном законодательстве : лекция. Москва : Всерос. ин-т по ВИПК МВД России, 2000. 19 с.
15. Беккариа Ч. О преступлениях и наказаниях. Москва: Юрид. изд-во НКЮ СССР, 1939. 464 с.
16. Фомин С.Б. К вопросу о быстроте (оперативности) уголовного судопроизводства. *Проблеми законності*: респ. між-від. наук. зб. Харків: Нац. юрид. академія Укр., 1998. Вип. 35. С. 153–157.
17. Ларин А.М. Работа следователя с доказательствами. Москва : Юрид. лит., 1965. 367 с.
18. Якупов Р.Х. Уголовно-процессуальные сроки (в досудебных стадиях) : учеб. пособ. Москва, 1979. 119 с.
19. Гуляев А.П. Следователь в уголовном процессе. Москва : Юрид. лит., 1981. 192 с.
20. Фомін С.Б. Швидкість у кримінальному процесі як гарантія захисту конституційних прав і інтересів громадян. *Теоретичні та практичні питання реалізації Конституції України: проблеми, досвід, перспективи*: матер. наук.-практ. конф. (м. Київ, 25 червня 1997 р.). Київ : Право, 1998. С. 211–212.